

บทที่ 3

ขอบเขตและหลักการของพระพุทธศาสนากระแสหลัก

3.1 ขอบเขตของพระพุทธศาสนากระแสหลัก

เพื่อให้มีความเข้าใจตรงกันในงานวิจัยนี้ “พระพุทธศาสนากระแสหลัก” หมายถึง พระพุทธศาสนาเถรวาทที่สืบทอดมาแต่ครั้งพุทธกาล เป็นพระพุทธศาสนาที่รักษาคำสอนดั้งเดิม หรือมีคำสอนที่ใกล้เคียงกับคำสอนในครั้งพุทธกาลมากที่สุด เป็นพุทธศาสนาที่พยายามรักษาคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้า และพระสาวกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ถือเป็นคัมภีร์หลัก และเป็นพุทธศาสนาแบบอนุรักษนิยม (วัชระ งามจิตจรเจริญ, 2550, น. 12) คือ การอนุรักษ ตามรักษาคงพระธรรมวินัยไว้ตามที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ หรือยึดถือตามที่ได้รับฟังมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า (ปรุทมม์ บุญศรีตัน, 2549, น. 198) ดังนั้น พระพุทธศาสนาในประเทศไทย รวมถึงพระพุทธศาสนาในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ในศรีลังกา พม่า ไทย ลาวและเขมร จึงมีลักษณะเป็นพระพุทธศาสนาแบบอนุรักษนิยม โดยเป็นการพยายามรักษารูปแบบคำสอนของพระพุทธเจ้า และข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ โดยเกือบมิได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญใด ๆ เลย และมีหลักคำสอนที่ถูกกำหนดในขั้นพื้นฐานจากการสังคายนาครั้งที่ 3 รวมถึงคำสอนที่มีการตีความของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาพระไตรปิฎกและตีความพระพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผล (ทวิวัฒน์ ปุณฺชกริกวิวัฒน์, 2540, น. 85)

พระพุทธศาสนากระแสหลักยังรวมถึงกฎระเบียบและธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ที่เป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทย เช่น ข้อวัตรส่วนบุคคลหรือศาสนพิธีที่ได้รับการแก้ไขปรับปรุงมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงวางระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ให้มีการปฏิบัติที่เหมือนกันสำหรับพระสงฆ์เช่น การถวายสังฆทาน การทอดกฐิน นอกจากนั้นยังมีการกำหนดข้อห้ามเพื่อไม่ให้พระสงฆ์กระทำอย่างคฤหัสถ์เช่น ห้ามไม่ให้ตัดไม้ ตัดหญ้า หรือการก่อสร้างต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งธรรมเนียมเหล่านี้ได้รับการปฏิบัติจนเป็นที่ยอมรับเรื่อยในปัจจุบัน (พระไพศาล วิสาโล, 2546, น. 55) และยังหมายถึงพระพุทธศาสนาแบบทางการที่เน้นในแง่ศีลธรรมและโลกียธรรมหรือประโยชน์ในโลกนี้ โดยมีการปฏิบัติไปตามแนวไตรสิกขาและมรรค 8 เป็นหลักหรือพระพุทธศาสนาแบบจารีตที่ได้รับการกำหนดจากส่วนกลางคือกรุงเทพมหานคร เป็นพระพุทธศาสนาที่อำนาจของคณะสงฆ์แผ่ไปพร้อมกับอำนาจรัฐ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมโดยพยายามกำจัดไสยศาสตร์หรือลัทธิความเชื่ออย่างอื่นออกไปจากพระพุทธศาสนา (พระไพศาล

วิสาโล, 2546, น. 147-150) ซึ่งการกำหนดข้อวัตรปฏิบัติและธรรมเนียมต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและคณะสงฆ์ถูกควบคุมโดยรัฐที่ควบคุมการตีความคำสอนต่าง ๆ และแนวทางการปฏิบัติธรรมอีกด้วย โดยรัฐเป็นผู้กำหนดโครงสร้างขององค์กรปกครองคณะสงฆ์รวมทั้งกฎหมาย และขั้นตอนการบริหารที่เกี่ยวข้อง มีการกำหนดใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการปกครองคณะสงฆ์ที่ทำให้ขอบเขตการปกครองคณะสงฆ์ (ศาสนจักร) แยกออกจากการเมืองการปกครองของฝ่ายโลก (อาณาจักร) แต่ในทางการเมืองรัฐไทยได้ใช้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนาในการสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองของตนเสมอมา (ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2540, น. 85) นอกจากนี้หน้าที่ของพระพุทธศาสนาในการสร้างความชอบธรรมในทางการเมืองแล้ว การควบคุมคณะสงฆ์โดยรัฐไทย และการปราบปรามอย่างเป็นระบบต่อแนวคิดและพฤติกรรมทางศาสนาที่ผิดแผกไปจากแนวทางที่กำหนดไว้ ทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยอิสระจากรัฐ ในที่สุดทำให้สถาบันพระสงฆ์กลายเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำของสังคมเหมือนในอดีต และทำให้พระสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐถูกกีดกันออกจากอำนาจ และการริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ หรือความเป็นอิสระของพระสงฆ์จะถูกมองว่าเป็นการทำทลายอำนาจรัฐและจะถูกปราบปราม (ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2540, น. 86)

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยยังเป็นที่ได้รับการปฏิรูปจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎที่ได้พยายามนำระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกมาปรับใช้กับพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และได้ลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายหรือไสยศาสตร์ลงทำให้กลายเป็นศาสนาที่เป็นระบบและมีเหตุผลมากยิ่งขึ้น และทำให้คำสอนในเรื่องกรรมเก่าหรือเรื่องในอดีตชาติถูกลดความสำคัญลงไป การปฏิรูปพระพุทธศาสนาพร้อมกับการตั้งธรรมยุติกายในคณะสงฆ์ไทยที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ทำให้มีการสานต่อแนวทางการปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์ในธรรมยุติกายที่เห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นเช่น การวิพากษ์วิจารณ์ระบบความเชื่อในเชิงไสยศาสตร์ของศาสนาท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ของไทยเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐในการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดินโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพมหานคร แม้ว่าในระยะแรกการนำระบบเหตุผลนิยมมาตีความพระพุทธศาสนาจะเป็นการตีความเพียงบางส่วนแต่ก็สร้างความลำบากใจให้เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง เพราะอาจกลายเป็นระบบเหตุผลนิยมที่สมบูรณ์ในอนาคต อย่างไรก็ตามการยอมรับเหตุผลและข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ทำให้นักปฏิรูปรุ่นต่อมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุในมหานิกายได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลางมากยิ่งขึ้น เพราะปฏิเสธความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชนชั้นล่าง และความเชื่อทางอภิปรายของชนชั้นปกครอง (ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2540,

น. 87-88) ดังนั้นพระพุทธรูปศาสนาในประเทศไทยจึงมีลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ พระพุทธรูปศาสนาแบบเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ หรือพระพุทธรูปศาสนาที่ได้รับการรับรองโดยรัฐ และพระพุทธรูปศาสนาที่ไม่ได้รับการรับรองจากรัฐ

นอกจากนั้น พระพุทธรูปศาสนากระแสหลักในสังคมไทยยังมีการถือเอาเป้าหมาย และหลักในการปฏิบัติมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความเป็น “พุทธรูปแท้” หรือการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ในสังคม โดยในจารีตของชาวพุทธเถรวาทดั้งเดิมจนปัจจุบันมีหลักกำหนด “พุทธรูปแท้” กว้าง ๆ อยู่ 2 ประการคือ หลักการแรกกำหนดโดยเป้าหมายหรืออุดมคติทางศาสนา ผู้บรรลุถึงความบริสุทธิ์ หรือการหลุดพ้นตามหลักพุทธศาสนา คือ “พุทธรูปแท้” ถ้าใช้เป้าหมายทางศาสนาเป็นข้อกำหนดอย่างนี้ จะเห็นพุทธรูปหลายประเภทตามระดับคุณธรรมที่บรรลุ กล่าวคือ ระดับอริยบุคคลขั้นต่ำกว่าพระอรหันต์ลงมาถึงระดับโสดาปัตติมรรคและระดับพระอรหันต์ นอกนั้นก็ถือเป็นพุทธรูประดับปุถุชน อีกหลักการหนึ่ง กำหนดด้วย “ข้อปฏิบัติ” หรือ “จริยธรรม” ของพระพุทธรูปศาสนาที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” (ทางสายกลาง / อริยมรรค / ไตรสิกขา) ผู้ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญาตามหลักศาสนาย่อมมีสถานะเป็น “พุทธรูปแท้” ด้วยกันทั้งสิ้น แม้ว่าในทางปฏิบัติ การปฏิบัติตามไตรสิกขาก็มีระดับความเข้มข้นต่างกันไปตามอุปนิสัยของแต่ละคน การกำหนดด้วยหลักจริยธรรมยังมีรายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก กล่าวคือ ข้อกำหนดทางจริยธรรมชาวพุทธในฐานะชาวบ้าน หรือฆราวาสมีระดับต่ำต่างจากชาวพุทธที่เป็นบรรพชิต

กล่าวเฉพาะชาวพุทธฆราวาสซึ่งเป็นชาวบ้านทั่วไป ในฐานะผู้ครองเรือน ชาวพุทธที่มุ่งหวังต้องทำหน้าที่ของตนอย่างสอดคล้องเหมาะสมกับสถานภาพของตนและสถานภาพของบุคคลที่ตนเองเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง (หลักทศ 6) ข้อกำหนดพื้นฐานที่สุดสำหรับคนกลุ่มนี้ก็คือ การมีศีล 5 ในฐานะชาวพุทธก็ต้องบำเพ็ญบุญตามหลักศาสนาด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ซึ่งก็ยังอยู่ในกรอบไตรสิกขานั้นเอง ในหนังสือ พุทธธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2549, น. 496) มีข้อเสนอเกี่ยวกับลักษณะของชาวพุทธที่แท้ไว้น่าสนใจโดยยึดเอาระดับคุณธรรมของพระอริยบุคคลมาเป็นเกณฑ์บ่งชี้ความเป็นชาวพุทธที่แท้ กล่าวคือ ถ้าพิจารณาพุทธรูปแท้ระดับอริยบุคคลขั้นต่ำสุด โดยยึดเอาคุณสมบัติของพระโสดาบันเป็นเกณฑ์เบื้องต้น ในฐานะสิ่งแสดงถึงความเป็นพุทธรูปแท้ คุณธรรมหรือคุณสมบัติสำคัญที่ชาวพุทธจะพึงมีได้แก่

1. ศรัทธา ความเชื่อความมั่นใจในปัญญา คุณธรรมและความเพียรพยายามของมนุษย์ ซึ่งทำให้สามารถเข้าถึงความจริง ความดีงามสูงสุดได้ตามกฎกรรมตาแห่งเหตุและผล ซึ่งจะทำให้มนุษย์สร้างสังคมที่ดีงามอันดำรงอยู่โดยธรรมได้

2. ศิล การรู้จักบังคับควบคุมตนได้ ซึ่งทำให้ความเป็นอยู่ พฤติกรรม และลักษณะสัมพันธ์กับผู้อื่น และสภาพแวดล้อมของบุคคลนั้น ๆ เกิดความเหมาะสมพอดีที่จะเกื้อกูลแก่ความเจริญของงานแห่งคุณธรรมของตน และความอยู่ร่วมกันด้วยดีของสังคม

3. จาคะ ความสละ ที่ทำให้ไม่ตัดสินใจหรือคิดการต่าง ๆ เข้าข้างตนเอง และทำให้พร้อมที่จะเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น

4. ปัญญา ความรู้ตระหนักเท่าทันถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามกฎธรรมดา มีความเกิดขึ้นเสื่อมสิ้นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งทำให้วางใจวางท่าที่ต่อสิ่งต่าง ๆ ได้ถูกต้อง โดยมีจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ สามารถวินิจฉัยแยกการอันควรมิควรกระทำ กำหนดความพอเหมาะพอดี และการที่จะใช้หรือพัฒนาต่อไปของคุณธรรมอื่น ๆ ทั้งหมดอย่างเหมาะสม

โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2549, น. 529) กล่าวว่า ศรัทธาเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นอย่างยิ่งในขั้นต้น หลักศรัทธาในที่นี้ โดยปกติก็จะหมายถึงศรัทธาในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระสงฆ์ แต่เมื่อแสดงหลักศรัทธาของพระอริยสาวก (พระโสดาบัน / พุทธแท้ในระดับต้น ๆ) ศรัทธาในที่นี้หมายถึง เชื่อในปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิศรัทธา) ซึ่งหมายถึงเชื่อในปริชาญาณการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทนหรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลาย

ในหนังสือ “สถานการณ์พุทธศาสนากระแสไสยศาสตร์” พระธรรมปิฎก (2540, อ้างถึงใน ชาญนรงค์ บุญหนุน, 2546, น. 102-106) ให้หลักการหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาไว้ 3 ข้อ สำหรับสำรวจว่า ปัจจุบัน ชาวพุทธได้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักการที่ถือว่าเป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ดังนี้

1. หลักธรรม หลักกรรม และไตรสิกขาในหลักการนี้พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า "พระพุทธเจ้าดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม แล้วหลักธรรมก็เรียกครองหลักกรรม หลักกรรมก็เรียกครองให้มีสิกขาคือการศึกษา สิกขาก็เอาปัญญามาโยงกรรมให้ถึงและให้ถูกระบบ" ความหมายก็คือพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการกระทำที่สอดคล้องกับกระบวนการแห่งธรรมชาติหรือกระบวนการที่ดำเนินไปตามธรรมชาติ กล่าวคือการปฏิบัติตามหลักแห่งไตรสิกขา ซึ่งจะต้องอาศัยปัญญาที่อยู่ในระบบไตรสิกขานั้นเองเป็นเครื่องชี้้นำการกระทำให้เป็นไปตามกฎธรรมชาติในแง่นี้ พระพุทธศาสนาปฏิเสธการดำรงอยู่ของพระเป็นเจ้าและการพึ่งพาเทพเจ้า

2. หลักการพึ่งตนเอง ในหลักการนี้พระธรรมปิฎกกล่าวว่า พระพุทธเจ้าสอนคนให้พึ่งตนเองได้ ให้สามารถพัฒนาตนเองจนเป็นอิสระ ไม่ต้องขึ้นต่อพระองค์ ไม่พึ่งพาปาฏิหาริย์ เพราะคนที่ชอบปาฏิหาริย์จะต้องมาขึ้นกับผู้แสดงฤทธิ์เรื่อยไป ไม่รู้จักพึ่งตนเอง ไม่พัฒนา ไม่เป็นอิสระ พระพุทธเจ้าให้ความสำคัญกับอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ (การเทศน์สั่งสอน) เพราะถ้าให้อนุศาสน์

ปฎิหาริย์ ก็ทำให้เขาเกิดปัญญาผู้แจ่มเห็นจริงด้วยตนเองและทำสิ่งนั้น ๆ ได้ด้วยตนเอง แล้วเขาก็เป็นอิสระ เขาพึ่งตนเองได้

3. หลักคติโพธิสัตว์ สำหรับพระธรรมปิฎก คติพระโพธิสัตว์ที่ถูกต้องนั้นคือการสนับสนุนให้ระลึกถึงพุทธคุณ และการระลึกถึงพระพุทธรูปก็เป็นเครื่องเตือนใจเราให้ระลึกถึงความเป็นมนุษย์และศักยภาพของมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวเราว่า เราก็เป็นมนุษย์อย่างพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้าเป็นมนุษย์ แต่พระองค์มีความเพียรพยายามพัฒนาพระองค์เองจนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า เราก็ต้องพัฒนาตนเอง ต้องฝึกฝนตนเองอย่างนั้นด้วย นี่เป็นการเตือนให้เรามีความมั่นใจในความเป็นมนุษย์ที่พัฒนาได้ ทั้งสำนึกให้หน้าที่ของตนเองที่จะต้องพัฒนาตัวเองยิ่งขึ้นไป และทั้งทำให้เกิดกำลังใจในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองด้วย พร้อมกันนั้นก็ได้นำเอาวิธีปฏิบัติพัฒนาของพระองค์ที่ได้สอนไว้มาใช้ประโยชน์

หลักการที่พระธรรมปิฎกเสนอมานี้แสดงให้เห็นถึงวิธีการในเชิงปฏิบัติและเป็นรูปธรรมมากขึ้น แต่ก็หลักการที่รวมอยู่ในหลักที่เรียกว่าไตรสิกขานั้นเอง ซึ่งกล่าวได้ว่าโดยหลักการชาวเถรวาทเห็นตรงกันว่า เกณฑ์สำหรับวัดความเป็นพุทธแท้ก็คือ การบรรลุป่าหมาย (นิพพาน / การดับทุกข์) และการปฏิบัติเพื่อบรรลุป่าหมายนั้น (ไตรสิกขา)

ภัทรพร สิริกาญจน (อ้างถึงใน ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2546, น. 109-112) แบ่งความคิดความเชื่อและการปฏิบัติของคนไทยออกเป็น 2 ระดับกว้าง ๆ คือ ระดับชาวบ้าน และระดับปัญญาชนและได้กล่าวถึงลักษณะความคิดความเชื่อและข้อปฏิบัติของพุทธแบบชาวบ้านไว้โดยสังเขป ดังนี้

1. ชาวบ้านมีการศึกษาพระพุทธศาสนาน้อย จึงขาดความรู้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไม่สามารถมองเห็นความหมายอันแฝงเร้นในทางนามธรรม

2. ชาวบ้านเป็นผู้นับถือผีสงเทวดา โดยเหตุที่ชาวพุทธศาสนิกชนไทยพยายามจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของตนอย่างเร่งรัด ทำให้การนับถือผีสงเทวดาสามารถแทรกซึมเข้ามาในพระพุทธศาสนาโดยง่าย ทำให้พระพุทธศาสนามีลักษณะผสมผสานรวมเอาลัทธิความเชื่อหลายหลาก และใช้เวทมนตร์คาถาแบบไสยศาสตร์ไว้ด้วย

3. ชาวบ้านเป็นผู้ที่เชื่อถือในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา และอำนาจเหนือธรรมชาติมากกว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผู้ดำรงชีวิตด้วยความศรัทธาเชื่อมั่นและพึ่งพาสังค์ดิ์สิทธิ์มากกว่าการใช้เหตุผล และการพยายามพึ่งตนเอง

ส่วนลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนาในระดับปัญญาชนนั้น มีดังนี้

1. เป็นพุทธศาสนาที่ยึดแนวความเชื่อและหลักปฏิบัติที่รัฐและสถาบันสงฆ์ยอมรับ และส่งเสริมให้เป็นบรรทัดฐานของสังคม

2. เป็นพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญต่อพระไตรปิฎกโดยยึดพุทธธรรมอันจารึกอยู่ในพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด ตรงไปตรงมาตามตัวอักษร หรือพยายามตีความให้เข้าถึงความหมายดั้งเดิมของคำสอน นอกจากนี้ ให้ความสำคัญต่อคำอธิบายพระไตรปิฎกในคัมภีร์อรรถกถา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ ของพระพุทธโฆษาจารย์ (พระภิกษุชาวอินเดียได้ผู้มีชีวิตอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11) หรือถือตามคำอธิบายของผู้นำทางศาสนาอันมีบทบาทสำคัญของผู้ศรัทธา

3. เป็นพุทธศาสนาที่เน้นความสำคัญของอุดมคติทางศาสนา คือ นิพพาน โดยถือนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนิกชนทุกคน

4. เป็นพุทธศาสนาที่แยกบทบาทหน้าที่ของบรรพชิตและฆราวาสออกจากกัน โดยถือว่าบรรพชิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์เป็นเนืองนิตย์และเป็นธรรมทายาทของพระพุทธเจ้า มีหน้าที่ประกาศพระศาสนา รับผิดชอบปัจจัยที่ฆราวาสเป็นผู้ถวาย และปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น ส่วนฆราวาสมีหน้าที่ดูแล และบริการพระสงฆ์ให้มีความสะดวกสบาย และพร้อมที่จะปฏิบัติศาสนกิจต่อไป นอกจากนี้ ฆราวาสมีหน้าที่ปฏิบัติธรรมสำหรับผู้ครองเรือนเพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และในการปฏิบัติขั้นสูงสุด ฆราวาสอาจปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ด้วยตนเอง

5. เป็นพุทธศาสนาที่ไม่ให้ความสำคัญกับแนวคิดและแนวปฏิบัติของคนทั่วไปหรือตามประเพณีที่ชาวไทยส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติกัน แต่เน้น ปริยัติ (การศึกษาพระไตรปิฎกให้เข้าใจหลักคำสอน) ปฏิบัติ (การปฏิบัติตามหลักคำสอน) และ ปฏิเวธ (การบรรลุผลจากการปฏิบัติ คือ ความพ้นทุกข์) โดยถือว่าความรู้ในพระไตรปิฎกเป็นบันไดขั้นแรกอันจะนำไปสู่การบรรลุผลขั้นสูงสุด

นอกจากนี้ ภัทรพร สิริกาญจน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539, น. 1-44) ยังได้แสดงทรรศนะถึงความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนาทั้งสองแบบไว้ว่า วิธีชีวิตแบบชาวบ้าน หมายถึง วิธีชีวิตหรือแนวทางการดำเนินชีวิตที่คนส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติตามกันมาโดยไม่คำนึงถึงข้อกำหนดของรัฐ และแก่นคำสอนในทางศาสนา แต่คำนึงถึงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ความสะดวกสบายในการปฏิบัติและความสามัคคีของชุมชนเป็นหลัก วิธีชีวิตแบบชาวบ้านไม่ต้องอาศัยการศึกษา การวิเคราะห์ขั้นสูงของปัญญาชน หรืออาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และความเจริญทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่เป็นวิธีชีวิตที่เรียบง่ายและอาศัยความเชื่อมั่นศรัทธามากกว่าการพยายามหาหลักเกณฑ์เพื่อวิเคราะห์ด้วยเหตุผล (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539, น. 6) ส่วนวิธีชีวิตแบบปัญญาชน หมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิตตามจารีตประเพณีหรือหลักการบางประการอันเป็นวิธีชีวิตมาตรฐานของสังคม เป็นแบบฉบับที่สมาชิกของสังคมควรประพฤติปฏิบัติตาม ปัญญาชนมักเป็นผู้มีการศึกษาอบรมดีกว่ากลุ่มที่มีวิธีชีวิตแบบชาวบ้าน และ

เป็นผู้ที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมตามแนวทางที่รัฐได้วางไว้ เกี่ยวกับพระพุทธรูป พุทธปัญญาชนจะเชื่อมั่นในความรู้ความเข้าใจของตนต่อหลักพุทธศาสนา

ถ้ายอมรับว่ามีชาวพุทธ 2 แบบ แต่ละแบบมีคุณลักษณะดังที่ให้อ้างอิง เมื่อประเมินด้วยหลักการ 3 ข้อที่พระธรรมปิฎกให้ไว้ ก็ต้องยอมรับด้วยเหตุผลว่า ศาสนาแบบที่ชาวบ้านนับถือ นั้นไม่ถูกต้องตามหลักการอันแท้จริงของพระพุทธรูป เพราะพุทธแบบชาวบ้านไม่ใช่ “พุทธแท้” หรืออย่างน้อยเมื่อใช้ความเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก (ปัญญา) เป็นตัววัด ก็เป็นพุทธแท้ “น้อยกว่า” พุทธปัญญาชน นอกจากนี้ การเชื่อในไสยศาสตร์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านแสดงถึงการไม่ใช่เหตุผล และการไม่พึ่งพาตนเอง (ศีล-สมาธิ) วิถีชีวิตแบบนี้ล้วนขัดกับหลักการที่พระธรรมปิฎกเสนอไว้

ดังนั้น พระพุทธรูปศาสนากระแสหลักในประเทศไทยจึงมีทั้งแบบที่เป็นทางการ ที่รัฐให้การคุ้มครองสนับสนุนอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมและแบบที่ไม่เป็นทางการ หรือเป็นพระพุทธรูปศาสนาแบบชาวบ้านที่ยังคงเชื่อถือผี สาง เทวดาและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ และจากการกำหนดระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติหรือการให้ความหมายของพระพุทธรูปศาสนากระแสหลักดังกล่าว ทำให้เกิดความหลากหลายทางด้านความเชื่อและวัตรปฏิบัติที่มีลักษณะสวนทางกับหลักไตรสิกขาและหลักอริยมรรคมีสำนักต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายในปัจจุบันและอาจมีบางสำนักที่ฝึกฝนในไสยศาสตร์อย่างเต็มที่โดยทิ้งหลักการทางพระพุทธรูป มุ่งแต่ความสำเร็จทางโลกแต่เพียงอย่างเดียว มีการสร้างเครื่องรางของขลังและวัตถุมงคล รวมทั้งกรรมวิธีอันวชิโรครุในแบบต่าง ๆ ออกมาเพื่อสร้างจุดขายให้กับสำนักของตัวเองอย่างมากมาย ดังนั้นเมื่อพุทธกระแสหลักเน้นความถูกต้องตามพระไตรปิฎกเถรวาทและการตีความของนักวิชาการต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวแล้วนั้น สิ่งแรกที่จะต้องนำมาเป็นเกณฑ์พิจารณาเรื่องนี้คือหลักการในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะข้อวินัยบัญญัติที่ต้องนำมาศึกษาให้ครบถ้วนตามหลักการแห่งพระพุทธรูปศาสนากระแสหลักที่เน้นการรักษาพระธรรมวินัยดั้งเดิม โดยไม่มีการลดและการเพิ่มเติมสิ่งใดลงไป ตามมติของพระมหากัสสปะในฐานะประธานในการทำสังคายนาครั้งที่หนึ่งที่เสนอญัตติต่อที่ประชุมว่า

ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่รู้จักกันในหมู่คฤหัสถ์มีอยู่ แม้พวกคฤหัสถ์ก็รู้อยู่ว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร สิ่งนี้ไม่ควร” ถ้าพวกเราจะถอนสิกขาบทเล็กน้อย ก็จะมีผู้กล่าวว่า “พระสมณะโคดมบัญญัติสิกขาบทแก่พวกสาวกช่วงกาลแห่งวันไฟ” สาวกพวกนี้ศึกษาสิกขาบทอยู่ตลอดเวลาที่พระศาสดาของตนยังมีชีวิตอยู่ พอพระศาสดาของพวกเธอบริณิพพานไปแล้ว บัดนี้พวกเธอก็ไม่ศึกษาสิกขาบท” ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วก็ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ ไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ พึงสมาทานประพฤติดังสิกขาบทที่ทรง

บัญญัติไว้แล้ว นี่เป็นญัตติ ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเรา ที่รู้กันในหมู่คฤหัสถ์มีอยู่ แม้พวกคฤหัสถ์ก็รู้ที่อยู่ว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร สิ่งนี้ไม่ควร” ถ้าพวกเราจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็จะมีผู้กล่าวว่า “พระสมณะโคดมบัญญัติสิกขาบทแก่พวกสาวกช่วงกาลแห่งควันไฟ สาวกพวกนี้ศึกษาสิกขาบทอยู่ตลอดเวลาที่พระศาสดาของตนยังมีชีวิตอยู่ พอพระศาสดาของพวกเธอปรินิพพานไปแล้ว บัดนี้พวกเธอก็ไม่ศึกษาสิกขาบท” ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ก็ไม่ฟังบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ ไม่ฟังถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ ฟังสมทานประพุดิตตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ สมทานประพุดิตตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ท่านรูปนั้นฟังนี้ ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นฟังทักท้วงสงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ สมทานประพุดิตสิกขาบทตามที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงมี ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้ (วิ.จ.7/442/383)

ดังนั้น ขอบเขตในงานวิจัยนี้ จึงมุ่งเน้นที่จะนำหลักพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก มาวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์จตุคามรามเทพที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ว่าถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนากระแสนี้หรือไม่ ถ้าไม่ถูกต้องจะส่งผลกระทบต่อในด้านใดบ้าง และมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร โดยแนวทางในการศึกษานั้นจะมุ่งเน้นตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา หรือหลักปฏิบัติตามทางสายกลาง และไตรสิกขาที่ว่าด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติทางด้านศีลธรรมและจริยธรรม และเป็นข้อประพุดิตปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ดังนั้นในการวิจัยนี้ จึงเป็นการศึกษาตามหลักแห่งพระพุทธศาสนากระแสนี้ที่ยึดเอาพระธรรมวินัยดั้งเดิมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยหลักการแห่งพระพุทธศาสนากระแสนี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1. เป็นหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" หรือเรียกเต็มว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ และเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิถีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา

2. เป็นข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงงมงาย มุ่งผลสำเร็จ คือความสุข สะอาดสว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับ

องค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2549, น. 19)

นอกจากจะใช้หลักพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์หลักในการทำการศึกษาวินัยแล้ว ผู้วิจัยจะได้ศึกษาโดยใช้กฎเกณฑ์ทางสังคม ในบริบทของสังคมไทยมาเป็นส่วนประกอบในการศึกษาถึงปรากฏการณ์จตุคามรามเทพว่า ถูกต้อง เหมาะสมหรือไม่ และเป็นที่ยอมรับได้มากน้อยเพียงใด และสังคมส่วนใหญ่มีความเห็นต่อปรากฏการณ์นี้อย่างไร โดยศึกษาจากแนวคิดและทฤษฎีของนักวิชาการต่าง ๆ ที่มีต่อจตุคามรามเทพเช่น พระพุทธทาสภิกขุ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นต้น เพราะพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์นั้นถือว่าเป็นแบบอย่างของชาวพุทธแท้ ในทัศนะของปัญญาชนรุ่นใหม่โดย ชาญณรงค์ บุญหนุน (2546, น. 121-124) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพระพรหมคุณาภรณ์ไว้ว่า พระพรหมคุณาภรณ์ และหนังสือพุทธธรรมของท่านนั้น ถือเป็นบรรทัดฐานของความเป็นพุทธแท้ที่แทบไม่มีใครกล้าวิพากษ์วิจารณ์ได้ในปัจจุบัน โดยท่านตั้งอยู่บนบรรทัดฐานของเถรวาท ยอมรับแบบอย่างทางอุดมคติอย่างเถรวาท อุดมคติของเถรวาท ยอมรับคำอธิบายหลักธรรมของพระอรหันตศาสดาทั้งหลายได้เรียนบาลีและพระไตรปิฎก อย่างแตกฉาน ที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดคือ ท่านได้ขยายความหลักธรรมที่มาจากจารีตดั้งเดิมออกไปจนครอบคลุมมิติต่าง ๆ ทางสังคมและทางวิชาการสมัยใหม่ จนพุทธธรรมสอดส่องให้เห็นถึงความเป็นไปของสังคม และจุดมุ่งหวังในเชิงอุดมคติของมนุษย์ในปัจจุบัน และได้อธิบายพุทธธรรมโดยจำแนกเป็นสังฆธรรมคือ มัชฌิมนิเทศนา และจริยธรรมคือมัชฌิมาปฏิปทา พร้อมทั้งชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของหลักการทั้งสองอย่าง และนำเสนอแนวคิดให้เด่นชัดขึ้นในปัจจุบัน นอกจากนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ยังได้รับความนิยมหรือการยอมรับจากชาวพุทธที่ศึกษาตามจารีตเดิมของพระสงฆ์หรือผ่านระบบมหาวิทยาลัยเช่น มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และไม่เพียงแต่การรับในเรื่องที่เกี่ยวกับจุดยืนของแนวคิดของท่านเท่านั้น ยังเกี่ยวเนื่องถึงเหตุการณ์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในช่วงหลายปีที่ผ่านมาด้วย และการทำให้พุทธธรรมหรือพระธรรมวินัยกลายเป็นที่ยอมรับของคนสมัยใหม่นั้นถือว่าเป็นความโดดเด่นที่สุดประการหนึ่ง เป็นความสามารถในการประยุกต์ธรรมจากพระไตรปิฎก เพื่อรับใช้สถานการณ์ปัจจุบัน อันเป็นสิ่งที่ชาวพุทธปัญญาชนและผู้ปกครองคณะสงฆ์ปรารถนา ซึ่งไม่มีใครทำได้ดังท่านในปัจจุบัน ดังนั้น พระพรหมคุณาภรณ์จึงเป็นเสมือนบุคคลที่ทำให้แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาเปิดเผยแก่คนรุ่นใหม่ ทำให้สถาบันพระพุทธศาสนากลายเป็นสถาบันที่มีค่าในสังคมไทย แม้ว่าสถาบันสงฆ์ในภาพรวมจะเสื่อมโทรมไปบ้างก็ตาม และนับเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะให้ท่านเป็นตัวแทนของชาวพุทธที่แท้จริง ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงปรากฏการณ์จตุคามรามเทพที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

3.2 หลักการแห่งพระพุทธศาสนากระแสหลัก

เนื่องด้วยหลักธรรมในส่วนที่เป็นมัชฌิมนธรรมเทศนานั้น ส่วนใหญ่มีความละเอียดลึกซึ้ง และไม่มี ความเกี่ยวข้องเนื่องกับปรากฏการณ์จิตตคามรรมเทพที่เกิดขึ้น เช่น หลักปรมัตถธรรมที่ว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน (วัชระ งามจิตเจริญ, 2550, น. 30) ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ จะแสดงหลักธรรมในส่วนมัชฌิมาปฏิบัติเท่านั้น โดยจะกล่าวถึง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย โดยมีหลักการที่สำคัญคือ หลักไตรสิกขา หลักมัชฌิมาปฏิบัติ หลักกรรม และศรัทธา อันเป็นหลักปฏิบัติทางด้านศีลธรรมและจริยธรรม และเป็นข้อประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งนับว่ามีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย ท่ามกลางกระแสจิตตคามรรมเทพ ดังจะได้กล่าวถึงในบทวิเคราะห์ในบทที่ 4 ต่อไป

3.2.1 หลักไตรสิกขา

คำว่า ไตรสิกขา หมายถึงการศึกษา 3 อย่าง หรือ 3 ด้านคือ การสำรวมทางกายและวาจา (อริศีลสิกขา) การทำจิตให้มั่นคงไม่ฟุ้งซ่าน (อริจิตตสิกขา) และการเห็นหรือรู้ตามความเป็นจริง (อริปัญญาสิกขา) หรือสรุปโดยย่อว่า ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งมีคำอธิบาย ดังนี้

1. อริศีลสิกขา คือ การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ
2. อริจิตตสิกขา คือ การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนสมาธิ
3. อริปัญญาสิกขา คือ การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2549, น. 703-704)

หลักไตรสิกขานี้ โดยสาระจึงครอบคลุมถึงการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจและสามารถจำแนกออกเป็นหลายระดับหรือหลายประเภท ในระดับสูงสุดคือ เพื่อตัดกิเลสและบรรลุนิพพาน และในระดับล่างคือ ในบริบทของการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป ดังนั้นในงานวิจัยนี้จะมุ่งแสดงถึงไตรสิกขาในระดับทั่วไปเท่านั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาของพุทธศาสนิกชนในท่ามกลางกระแสจิตตคามรรมเทพ ซึ่งจะกล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป โดยในบทนี้จะได้อธิบายถึงหลักไตรสิกขาอย่างละเอียดต่อไป

อธิศีลสิกขา หมายถึง การมีศีลหรือการสมาทานสิกขาบททั้งหลายของภิกษุ ซึ่งก็คือ การรักษาศีลที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้นั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา” (อง.ทุก.20/90/318) ซึ่งเมื่ออนุโลมใช้กับคฤหัสถ์ จึงได้แก่การรักษาศีลประเภทต่าง ๆ เช่น ศีล 5 ศีล 8 ดังนั้น อธิศีลสิกขาจึงหมายถึงการรักษาศีลของภิกษุและคฤหัสถ์ โดยเป็นการรักษาที่ประกอบด้วยสมาธิและปัญญา ไม่ใช่การรักษาโดยทั่วไปอย่างในศาสนาอื่น (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 244) นอกจากนั้น อธิศีลสิกขายังหมายถึง ความสำรวม (ขุ.ป. 31/170/267) ซึ่งครอบคลุม ความสำรวมทั้งทางกาย วาจาและใจ ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลพึงรักษาความกำเริบทางกายพึงสำรวมกาย ละกายทุจริตแล้วพึงประพฤติกาย
สุจริต บุคคลพึงรักษาความกำเริบทางวาจาพึงสำรวมวาจาละวจีทุจริตแล้วพึง
ประพฤติวจีสุจริต บุคคลพึงรักษาความกำเริบทางใจ พึงสำรวมใจละมโนทุจริตแล้ว
พึงประพฤติมโนสุจริต (ขุ.ธ. 25/231-234/104-105)

ดังนั้น จะเห็นว่า การรักษาศีลที่แท้จริงคือการสำรวมระวังไม่ให้เกิดความชั่วทั้งทาง
กาย วาจา และทางใจ ซึ่งเมื่อถือเอาตามความหมายนี้ศีลยังสามารถแบ่งเป็นระดับได้ 3 ประเภท
ตามความหมายในพรหมชาลสูตร คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล โดยมีเนื้อหาที่สำคัญและเป็น
การปฏิบัติที่มุ่งถึงความประพฤติของพระสงฆ์เป็นหลัก ดังนี้

1. จูฬศีล คือ ศีลระดับต่ำหรือระดับเล็กน้อย ได้แก่

- 1) การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาตและคัสตราวุธ มีความละเอียด
มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่
- 2) การเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้
มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่ทรงเป็นขโมยเป็นคนสะอาดอยู่
- 3) การละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์
เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน
- 4) การเว้นขาดจากการพูดเท็จคือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก
เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก
- 5) การเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ พังความจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่ไปบอกฝ่ายโน้น
เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือพังความฝ่ายโน้นแล้ว ไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน
ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเปลือยเปลือยต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์
ความสามัคคี

6) การเว้นขาดจากคำหยาบคือ พุดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

7) การเว้นขาดจากคำเพื่อเจ้อ คือพุดคำจริง อิงประโยชน์ อิงธรรม วินัย พุดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

8) การเว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภุตคาม

9) การเว้นขาดจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาล

10) การเว้นขาดจากการพ้อนร่า ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล

11) การเว้นขาดจากการตัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอม และเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว

12) การเว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

13) การเว้นขาดจากการรับทองและเงิน

14) การเว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ

15) การเว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

16) การเว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

17) การเว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย

18) การเว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

19) การเว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

20) การเว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

21) การเว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นา และที่ดิน

22) การเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทน และผู้สื่อสาร

23) การเว้นขาดจากการซื้อขาย

24) การเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอมและด้วยเครื่องตวงวัด

26) การเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการตลบตะแลง

27) การเว้นขาดจากการตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก (ที่.ส. 9/7-10/3-5)

2. **มัชฌิมศีล** คือ ศีลระดับกลางเป็นความประพฤติในระดับที่สูงขึ้น ดังนี้

1) การเว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภุตคามเช่น พืชเกิดจากเหง้า เกิดจากลำต้น เกิดจากตา เกิดจากยอด เกิดจากเมล็ด

2) การเว้นขาดจากการบริโภคของที่สะสมไว้เช่น สะสมข้าว น้ำ ผ้ายาน ที่นอน เครื่องประทีนผิว ของหอม และอามิส

3) การเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลคือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่นนิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้ดังงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งขันช้าง การแข่งม้า การแข่งขันกระบือ การแข่งขันโค การแข่งขันแพะ การแข่งขันแกะ การแข่งขันไก่ การแข่งขันนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ

4) การเว้นขาดจากการชวนชวายเป็นการเล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาท คือ เล่นหมากกรุกแถวละ 8 ตา หรือ 10 ตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมน เล่นกั้งหัน เล่นดวงทราย เล่นรถเล็ก ๆ เล่นรถเล็ก ๆ เล่นเขียนทาย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียนคนพิการ

5) การเว้นขาดจากที่นอนอันสูงคือเตียงมีเท้าสูงเกินขนาด เตียงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย พรหมชนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาว เครื่องลาดมีลายรูปดอกไม้ เครื่องลาดยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายเช่นสีหะและเสือก เครื่องลาดขนแกะมีขน ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นางฟ้อน 16 คนรำรำได้ เครื่องลาดบนหลังช้าง เครื่องลาดบนหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือก เครื่องลาดหนังชะมด เครื่องลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอน 2 ซ้าง

6) การเว้นขาดจากการชวนชวายในการประดับตกแต่งร่างกาย คือ อบผิว นวด อาบน้ำหอมเพาะกาย ส่องกระจก ต้มตา ทัดพวงดอกไม้ ประทีนผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใช้ไม้ถือ ใช้กัลกยา ใช้ดาบ ใช้พระขรรค์ ใช้ร่ม สวมรองเท้าวิจิตรติดกรอบหน้า ปักปิ่น ใช้พัดและแฉ่ขนหางจามรี นุ่งห่มผ้าขาวชายยาว

7) การเว้นขาดจากเดรัจฉานถา คือเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบเรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมือง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลกเรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม

8) การเว้นขาดจากการพูดทู่เถียงแก่งแย่ง คือ ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ผมปฏิบัติถูก คำพูดของผมมี

ประโยชน์ แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านกลับพูดภายหลัง คำที่ควรพูด ภายหลัง ท่านกลับพูดเสียก่อน เรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ผมจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ผมข่มท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถก็จงหาทางแก้คำพูดหรือเปลี่ยนตนให้พ้นผิดเถิด

9) การเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารคือ รับเป็นสื่อให้ พระราชา ราชมหาอำมาตย์กษัตริย์ พรหมณ์ คหบดีและกุมารว่า 'ท่านจงไปที่นี้หรือที่โน้น จงนำเอา สิ่งนี้ไปจงเอาสิ่งนี้มาจากที่โน้น

10) การเว้นขาดจากการพูดหลอกลวง และการพูดเลียบเคียง หว่านล้อม พูดแตะเอ็ดม ไข้ลามต่อลาม (ที.สี. 9/11-20/5-8)

3. มหาศีล คือ ศีลระดับสูงสุด ได้แก่

1) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคกลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิก แว่นเวียนเทียน พิธีชดแกลบบูชาไฟ พิธีชดรำบูชาไฟ พิธีชดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีพ่นเครื่องเช่นบูชาไฟ พิธีปลีกรรมด้วยเลือด วิชาดูอวัยวะ วิชาดูพื้นที่ วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์ได้ผี วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาว่าด้วยพิษ วิชาว่า ด้วยแมงป่อง วิชาว่าด้วยหนู วิชาว่าด้วยเสียงนกวิชาว่าด้วยเสียงกา วิชาทายอายุ วิชาป้องกัน ลูกศร วิชาว่าด้วยเสียงสัตว์ร้อง

2) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาคือ ทำนายลักษณะ แก้วมณี ลักษณะไม้พลองลักษณะผ้า ลักษณะศีลตรา ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กชาย ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะทาสชาย ลักษณะทาสหญิง ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสุภะ ลักษณะโคสามัญ ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกระทา ลักษณะหี้อย ลักษณะตุ่มหู ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค

3) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชานี้ คือ ดูฤกษ์ยามตราทัพ ว่า พระราชาจักเสด็จหรือไม่เสด็จ พระราชาในอาณาจักรจักทรงยกทัพเข้าประชิด พระราชานอก อาณาจักรจักทรงล่าถอย พระราชานอกอาณาจักรจักทรงยกทัพมาประชิด พระราชาในอาณาจักร จักทรงล่าถอย ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชาในอาณาจักร ความปราชัยจักมีแก่พระราชา นอกอาณาจักร ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชานอกอาณาจักร ความปราชัยจักมีแก่พระราชา ในอาณาจักร พระราชาองค์นี้จักทรงชนะ พระราชาองค์นี้จักทรงพ่ายแพ้

4) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ พยากรณ์ว่าจักมี จันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง

ดาวนักษัตรจักรโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักรมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว พายุร้าย ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักรขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราส หรือนักษัตรคราสจักรมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักรมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักรมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหวพายุร้าย จักรมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก มัวหมองแจ่มกระจ่าง จักรมีผลอย่างนี้

5) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มุททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) วิชาชั้นหลักษณ และโลกายตศาสตร์

6) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้สิ้นเชิง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั้นทำให้คางสั้น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูถูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวง ดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พันไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ

7) การเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พันน้ำมนตร์ รดน้ำมนตร์ พิธีบูชาไฟ ปรงยาสำรอก ยาถ่าย ยาแก้โรคลมตีขึ้น เบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยานัตถุ ยาหยอดตา ยาป้ายตา เป็นหมอดา หมอผ้าตัด หมอรักษาเด็ก (กุมารเวช) การให้สมุนไพรและยา การใส่ยาแล้วล้างออกเมื่อโรคหาย (ที.สี. 9/21-27/8-10)

จากลักษณะของศีลทั้ง 3 ระดับนั้น แสดงให้เห็นว่า เป็นการประพฤติสำรวมทางกาย และทางวาจา ในการเว้นจากกายทุจริตและวจีทุจริต ประพฤติแต่กายสุจริตและวจีสุจริต และแสวงหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบเท่านั้น โดยเฉพาะในหลักมัชฌิมศีลและมหาศีลที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตซึ่งเป็นหลักที่พระสงฆ์ควรนำไปปฏิบัติอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้นบางข้อยังเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเช่น การทรงเจ้า เข้าผี ทำเสน่ห์ เวทมนตร์ การใช้ลาภต่อลาภ ซึ่งเป็นเสมือนการลงทุนค้าขาย เป็นต้น ซึ่งเป็น เดรัจฉานวิชาและข้อปฏิบัติเหล่านี้เมื่อพิจารณาในบริบทของปรากฏการณ์จิตตคามรามเทพแล้ว อาจเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่สมควรและยังส่งผลกระทบต่อหลักการแห่งพระพุทธศาสนากระหลักอีกด้วย ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป

อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ซึ่งหมายถึง การปฏิบัติสมาธิหรือการฝึกจิตใจให้มั่นคงไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้จิตใจมีประสิทธิภาพในการทำงาน โดยเฉพาะการใช้ปัญญาพิจารณาหาความจริง ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวาจา สัมมาสติ และสัมมาสมาธิเข้ามา ว่าโดยสภาวะคือการฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคงแน่นอน ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ทำจิตใจให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวน หรือทำให้เศร้าหมอง และอยู่ในสภาพเหมาะแก่การปฏิบัติงานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้งและตรงตามความเป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 1033) นอกจากนี้ อธิจิตตสิกขายังหมายถึงการได้ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน (อภ.ติก. 20/90/319)

อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยสภาวะคือการฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ความคิดความเข้าใจที่ถูกปิดเบือนเคลือบคลุม ย่อมสีอำพราง หรือพรั่มัว เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมีวิชาและตัณหาเป็นผู้นำที่ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแน่นอนยิ่งขึ้น และส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 1033) นอกจากนี้ อธิปัญญาสิกขายังหมายถึงความรู้ชัดตามความเป็นจริง ในเรื่องอริยสัจ 4 คือทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (อภ.ติก. 20/90/319) ซึ่งหมายถึงการทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง (อภ.ติก. 20/91/319) ดังนั้นสรุปได้ว่า อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงจนสามารถทำลายอาสวะกิเลสได้

ดังนั้น หลักไตรสิกขา สीलสิกขาเป็นหลักการปฏิบัติเพื่อความสำรวมทางกายและวาจา ส่วนอธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขานั้นเป็นข้อปฏิบัติทางจิตเพื่อให้เกิดปัญญา สามารถสรุปได้ดังนี้

1. อธิสीलสิกขา คือการศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาวาจา สัมมากรรมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ

วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคม ถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตได้ดี

2. อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้นจนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิตและสุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

3. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 775)

หลักไตรสิกขานี้ จึงเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติตาม โดยเฉพาะพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถ้าหากภิกษุรูปใดไม่สมาทานปฏิบัติตามนั้น พระพุทธองค์ทรงเปรียบว่า เป็นดุจลาที่เดินตามฝูงโค ดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์สุตตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ลาติดตามฝูงโคไปข้างหลังร้องว่า “แม่ตัวเราก็คือโค แม่ตัวเราก็คือโค” แต่มันไม่มีสี ไม่มีเสียง ไม่มีรอยเท้าเหมือนโค มันเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังเท่านั้น ร้องว่า “แม่ตัวเราก็คือโคแม่ตัวเราก็คือโค” แม้ฉันใดภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ฉันนั้นเหมือนกัน ติดตามไปข้างหลังหมู่ภิกษุ ประกาศตนว่า “แม่เราก็คือภิกษุ แม่เราก็คือภิกษุ” แต่เธอไม่มีความพอใจในการสมาทานอริยศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขาเหมือนภิกษุอื่น ภิกษุนั้นเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังหมู่ภิกษุประกาศตนว่า “แม่เราก็คือภิกษุ แม่เราก็คือภิกษุ” เท่านั้น เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอริยศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล (อ.จ.ท.ก.20/82/309)

ดังนั้น ถ้าหากพุทธศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ไม่ปฏิบัติตามแนวทางแห่งไตรสิกขา หรือว่าปฏิบัติได้ไม่เต็มที่ก็ยังไม่ชื่อว่า เป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงดุจพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบไว้แล้วนี้ และเนื่องจากหลักไตรสิกขานั้นเป็นข้อปฏิบัติที่มาพร้อมกับหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ 8 เพราะสามารถจัดอริยมรรคลงในไตรสิกขาได้ทั้งสามสิกขา ดังนั้นจึงจะได้กล่าวถึงหลักมัชฌิมาปฏิปทาเป็นลำดับต่อไป

3.2.2 มัชฌิมาปฏิปทา

"มัชฌิมาปฏิปทา" เป็นข้อปฏิบัติสายกลาง เป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ ดังนั้นมัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตในทางพระพุทธศาสนาในทุกระดับ (พระพุทธศาสนาแบ่งเป้าหมายของชีวิตไว้หลายระดับ) ในหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทานั้นมีหลักธรรมที่สำคัญ 2 หลักใหญ่ ๆ ด้วยกันที่ต้องศึกษาควบคู่กันไปในทุกระดับคือ หลักไตรสิกขา และหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8 นี้สามารถสรุปเป็นไตรสิกขาได้ และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทาหรือข้อปฏิบัติที่อยู่ตรงกลาง เพราะไม่โน้มเอียงไปในส่วนสุดโต่งทั้งสองข้างคือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกาม) และอัตตกิลมณานุโยค (การประพฤตินั้นด้วยความลำบากหรือการทรมานตนเองให้เกิดความเดือดร้อน) (วิ.ม. 4/13/20) อริยมรรคจึงเป็นทางสายเดียวที่สามารถดำเนินไปถึงความดับทุกข์ทั้งปวงได้ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วอันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นไฉน มัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้แหละ (วิ.ม. 4/13/20-21)

มัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนที่ต้องดำเนินตามแนวทางแห่งมรรคนี้ เพื่อให้บรรลุถึงความพ้นทุกข์คือพระนิพพานอันเป็นปรมาตถประโยชน์ และเพื่อการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักสัมมาอาชีวะอันเป็นทิฏฐิธัมมิกัตถประโยชน์

มัชฌิมาปฏิปทา จึงเป็นข้อปฏิบัติอันประเสริฐ หรือที่เรียกว่า อริยมรรคได้แก่ทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ เป็นปฏิปทาที่จะก่อให้เกิดปัญญาจักขุก่อให้เกิดญาณ (ความรู้) เพื่อความรู้ยิ่ง และเป็นไปเพื่อความสงบมีทั้งหมด 8 ประการดังนี้

1. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)
2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)

4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) (ที.ม.10/402/335; วิ.ม.4/13/22)

อริยมรรคทั้ง 8 ประการนี้ นอกจากจะเป็นมัชฌิมาปฏิปทาแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นหนทางแห่งความดับทุกข์ทั้งปวง (ม.อ.14/375/421)และมีความหมายในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1. สัมมาทิฐิ หมายถึง เห็นอริยสัจ 4 เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปัจจุสมุปบาท
2. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบแบ่งออกเป็น 3 ประการ คือ
 - (1) ความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม
 - (2) ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท
 - (3) ความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน
3. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ การพูดชอบ แบ่งออกเป็น 4 ประการ คือ
 - (1) พูดคำสัตย์
 - (2) พูดไม่ส่อเสียด
 - (3) พูดคำอ่อนหวาน
 - (4) พูดสิ่งมีสาระ
4. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ แบ่งเป็น 3 ประการ คือ
 - (1) ไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย
 - (2) ไม่ลักทรัพย์
 - (3) ไม่ประพฤตินิन्दในกาม
5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ หมายถึง เว้นมิฉฉชีพ ประกอบสัมมาอาชีพ
6. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบแบ่งเป็น 4 ประการ คือ
 - (1) เพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น
 - (2) เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (3) เพียรทำความดีให้เกิด
 - (4) เพียรรักษาความดีไว้
7. สัมมาสติ ระลึกชอบแบ่งเป็น 4 ประการ คือ
 - (1) พิจารณาเห็นกายในกาย
 - (2) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา

(3) พิจารณาเห็นจิตในจิต

(4) พิจารณาธรรมในธรรม

8. สัมมาสมาธิ หมายถึงฉาน 4 (ที.มหา. 10/402/266; ม.อุ.14/375/319)

จากความหมายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า หลักแห่งการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทานั้นครอบคลุมความประพฤติทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยความสัมพันธ์กันทั้งสามทางนั้นมีลักษณะ ดังนี้ ทางใจได้แก่การมีความคิดเห็นที่ถูกต้อง และเมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องแล้วย่อมแสดงออกในทางกายและวาจา เช่น การไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด และการประกอบอาชีพที่สุจริต และประการสุดท้าย ย่อมเป็นผู้ที่ประกอบด้วยปัญญา คือ การมีสติและสมาธิที่สมบูรณ์สามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือการได้บรรลุธรรมขั้นสูงขึ้นไป และเนื่องหลักมัชฌิมาปฏิปทาเหล่านี้ มีลักษณะเป็นเครื่องควบคุมกาย วาจา และใจ ดังนั้น มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคทั้ง 8 ประการ จึงถูกจัดเข้าในหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ดังนี้

1. สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเข้าในศีล

2. สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเข้าในสมาธิ

3. สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในปัญญา (ม.มู. 12/462/502)

ดังนั้น การที่พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขา หรือหลักมัชฌิมาปฏิปทา อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมถือได้ว่า เป็นการปฏิบัติตามหลักทั้งสองอย่างพร้อมกัน และประการต่อมา สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนโดยตรงนั้น คือ การทำมาหาเลี้ยงชีพ หรือการดำรงชีวิตในทางสุจริตหรือการประกอบอาชีพที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) โดยหลักการประกอบสัมมาอาชีวะที่ถูกต้องตามหลักมัชฌิมาปฏิปทานั้น คือ การการงดเว้นจากการประกอบมิจฉาอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ และประกอบสัมมาอาชีวะ ดังนั้น สัมมาอาชีวะตามหลักพระพุทธศาสนานั้น จึงเป็นหลักที่จำเป็นต้องรู้เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องต่อไป แต่เนื่องด้วยการดำรงชีวิตของบรรพชิตและคฤหัสถ์มีลักษณะที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ดังนั้น ในพระพุทธศาสนา จึงจัดหลักสัมมาชีพของทั้งสองฝ่ายไว้ต่างกัน แต่ก็เป็นไปเพื่อความเกื้อกูลกันและกันของทั้งสองฝ่าย ดังนี้

1. หลักสัมมาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์

สัมมาอาชีวะนั้นในเบื้องต้นหมายถึงการเลี้ยงชีพ หรือการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่เป็นไปโดยความสุจริตไม่ผิดศีลธรรม เป็นหลักที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาอาชีวะ (การประกอบอาชีพโดยมิชอบผิดพระธรรมวินัย) ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ว่า ไม่ควรประกอบ คือไม่ควรกระทำ ซึ่งได้แก่อาชีพค้าขาย 5 ประเภทคือ

1. การค้าขายศัสตราวุธ
2. การค้าขายสัตว์
3. การค้าขายเนื้อ
4. การค้าขายของมีนเมา
5. การค้าขายยาพิษ (อญ.ปญจก. 22/177/295)

อาชีพอันทั้ง 5 ประการนี้ คือ อาชีพที่พระพุทธองค์ทรงห้ามไว้ว่า ไม่ควรประกอบเป็นอาชีพ เพราะอาชีพทั้ง 5 ประเภทนี้ เมื่อประกอบเป็นอาชีพย่อมมีผลเสียหายทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น โดยพระอรหันตศาสดาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า การค้าขายศัสตราวุธ หมายถึง การให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธ ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายอาวุธเป็นเหตุให้ทำความผิดโดยก่อโทษแก่ผู้อื่นได้ การค้าขายสัตว์ในที่นี้หมายถึงการค้าขายมนุษย์ ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายมนุษย์ทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ การค้าขายเนื้อ หมายถึงการเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้นไว้ขายหรือการขายเนื้อสัตว์ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ การค้าขายของมีนเมาหมายถึงการให้ปรุงของมีนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายของมีนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท การค้าขายยาพิษ หมายถึงการให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษ (อญ.ปญจก.อ. 3/177/68) ดังนั้นการค้าขาย 5 ประเภทนี้จึงไม่ควรทำเป็นอาชีพทั้งด้วยตนเอง และไม่ควรชักชวนบุคคลอื่นให้ทำด้วย เพราะมีผลกระทบต่อคุณธรรมและจริยธรรมของคนที่อยู่ในอาชีพอื่นด้วยเช่น ปืน ระเบิด ที่ใช้รบราฆ่าฟันกันอยู่ในปัจจุบัน การค้าแรงงานต่างด้าว หรือการบังคับค้าประเวณี การดื่มสุราแล้วขับรถเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินของตนเองและผู้อื่น เป็นต้น ส่วนสัมมาอาชีวะที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตได้แก่อาชีพที่ตรงข้ามกับมิจฉาอาชีวะข้างต้นนั้น คือ

1. การไม่ค้าขายศัสตราวุธ
2. การไม่ค้าขายสัตว์
3. การไม่ค้าขายเนื้อ
4. การไม่ค้าขายของมีนเมา
5. การไม่ค้าขายยาพิษ

ดังนั้น แม้ว่าสัมมาอาชีวะในหลักการนี้จะไม่สามารถครอบคลุมถึงอาชีพต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายในปัจจุบัน แต่อาชีพที่เกี่ยวกับการค้าขายนั้นนับได้ว่า มีความสำคัญต่อพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก เพราะการค้าขายนั้นนับเป็นหัวใจหลักของเศรษฐกิจศาสตร์ในปัจจุบัน ที่เกี่ยวเนื่องไปสู่อาชีพอื่น ๆ อีกมายนับนับไม่ถ้วน เพราะ “เศรษฐกิจศาสตร์นั้นไม่เป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้นในตัวเองโดยลำพังแต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548, น. 8) ดังนั้น แม้หลักมิจฉาอาชีวะจะมีเฉพาะ

การค้า แต่ผลกระทบจากการค้าขายที่ผิดหลักคุณธรรมจริยธรรมนั้นย่อมมีความเกี่ยวเนื่องกับสิ่งต่าง ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การค้าขายจตุคามรามเทพ ในแง่คุณธรรมจริยธรรมยังอาจจัดเป็นค้าขายสัตว์ (มนุษย์) ได้เช่นกันซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในบทวิเคราะห์ต่อไป

นอกจากหลักสัมมาอาชีวะเป็นสิ่งควรยึดถือปฏิบัติแล้ว หลักการที่จะทำให้ดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขประการต่อมาคือ หลักทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์ คือหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ หรือที่นักปราชญ์ในปัจจุบันเรียกว่า เป็นหัวใจเศรษฐกิจ นั่นเองมี 4 ประการคือ

- (1) อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น)
- (2) อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา)
- (3) กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี)
- (4) สมชิวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม) (อ.อุ.อุฎฐก.23/54/340)

โดยหลักธรรม 4 ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติที่ผู้ต้องการความมั่งคั่งร่ำรวยพึงประพฤติปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะความร่ำรวยหรือทรัพย์สมบัติ นั้นย่อมเกิดจากความขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานอันเป็นอาชีพที่สุจริต และเมื่อได้ทรัพย์มาแล้วจะต้องรู้จักรักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นนอกจากนั้นต้องคบแต่กัลยาณมิตรผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยจาคะ และประการสุดท้ายต้องรู้จักใช้จ่าย ประหยัดอดออม เลี้ยงชีพด้วยความพอเพียงจึงจะสามารถตั้งตนตั้งฐานะได้ ซึ่งตรงข้ามหากผู้ใดขาดหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งในการดำเนินชีวิตย่อมเป็นการยากที่จะมีฐานะมีความร่ำรวย ดังที่ปรารภมา

2. หลักสัมมาอาชีวะสำหรับบรรพชิต

สัมมาอาชีวะสำหรับบรรพชิต คือ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานั้น ได้แก่ การเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ งดเว้นจากการประกอบมิจฉาอาชีวะ แต่ไม่ใช้การประกอบอาชีพอย่างควรหลีกเลี่ยง เพื่อเลี้ยงชีพ เพราะการเลี้ยงชีพของบรรพชิตนั้นเป็นดำรงชีวิตด้วยการบริโภคน้ำจืดที่ได้มาด้วยความความบริสุทธิ์ ไม่ใช่ได้มาด้วยการแสวงหาอันไม่สมควร (อนธนา) มีการพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหวานล้อม การพูดและเติม การใช้ลาภต่อลาภเป็นต้น (ม.อุ.14/140/180) ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้จัดเป็นมิจฉาอาชีวะสำหรับพระสงฆ์ทั้งสิ้น ดังนั้นพระสงฆ์ต้องเป็นผู้ประกอบด้วยอาชีวะที่บริสุทธิ์โดยการดำรงชีพด้วยปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นโดยชอบและประกอบด้วยธรรมโดยสรุปคือการดำเนินชีวิตตามหลักแห่งอาชีวะปาริสุทธิศีลดังนี้

อาชีวะปาริสุทธิศีล คือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ได้แก่การเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบหรือการแสวงหาปัจจัยแห่งการดำรงชีพโดยทางที่ชอบ เช่น การแสวงหาปัจจัยด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น ซึ่งเป็นกิจที่พระสงฆ์ควรทำตามหลักนิสสัย 4 ประการ (วิ.มหา. 4/73/101) ไม่ใช่การแสวงหาปัจจัยด้วยวิธีอันไม่สมควร มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น โดยอาชีวะปาริสุทธิศีลนั้น

เป็นหนึ่งในหลักปาริสุทธิศีล 4 ประการ (พระพุทธโฆสาจารย์, 2546, น. 24-46) ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้คือ

1. ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาตประพฤติกุศลในสิกขาบททั้งหลาย

2. อินทริยสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมเช่น ความชอบ ชังติดใจ หรือขัดใจครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง 6 คือเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องสิ่งกระทบ และใจรู้คิดเรื่องราวต่าง ๆ

3. อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพะ ได้แก่เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบธรรม บริสุทธิ์ ไม่ประกอบกรรมแสวงหาในทางที่ผิด เช่น ไม่พูดอวดอุตริมนุชธรรมคือ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติมรรค ผล นิพพาน ที่ไม่มีจริงในตน และไม่ออกปากขออาหารเพื่อตนเอง บริโภคโดยมิได้เจ็บไข้ ไม่กระทำกุกุหนาคือการหลอกลวง เช่น บั่นแต่งท่าทางหน้าตาเคร่งครัดให้เขาเลื่อมใสถวายปัจจัยสี่ ไม่กระทำลปนาคือประจบเขากิน ไม่กระทำนิमितคือเลศนัยต่าง ๆ ให้เขาถวายปัจจัย ไม่กระทำนิปเปสิกตาคือขู่เข็ญกลั่นแกล้งเพื่อให้เขายอมถวายปัจจัย และไม่เอาลากต่อลากเช่น ให้ของน้อยแก่เขาไปเขาจะได้ถวายมากตอบมา

4. ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัยสี่ ได้แก่ ปัจจัยปัจเจกเวทมนต์ คือ ใช้สอยปัจจัยสี่ ด้วยพิจารณาให้เป็นไปตามความหมาย และประโยชน์ หรือคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ไม่บริโภคด้วยตัณหา เช่น ฉันทอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้สุขภาพดี มีชีวิตมีความสุขทำกิจได้สบาย มิใช่เพื่อปรนเปรอ หรือสนุกสนานมัวเมา

สัมมาอาชีพะของพระสงฆ์นั้น จึงไม่ใช่การประกอบอาชีพอย่างคฤหัสถ์เพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงการกระทำอย่างอื่นที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเพื่อให้ได้ปัจจัยมาใช้สอย ดังนั้น สัมมาอาชีพะของพระสงฆ์ จึงเป็นหลักปฏิบัติที่ครอบคลุมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ทุกประการ คือ ต้องดำรงอยู่ในศีล สำรวมอินทริย์ เลี้ยงชีพด้วยปัจจัยที่ได้มาโดยชอบ และก่อนใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ยังต้องพิจารณาด้วยปัญญาก่อนใช้อีกด้วย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด และการเลี้ยงชีพของพระสงฆ์ ยังเป็นการยังอัตภาพให้เป็นไป เพื่อสามารถที่จะปฏิบัติศาสนกิจ และประพฤติกุศลธรรมต่อไปเท่านั้น ไม่ใช่ใช้สอยด้วยความอยากเหมือนดังคฤหัสถ์ นอกจากนั้น ในการแสวงหาปัจจัยนั้น ยังมีสิ่งที่ต้องระมัดระวังถึงอย่างยิ่ง คือ วิธีที่ใช้ในการแสวงหาปัจจัย เพราะการกระทำบางอย่างนั้นเป็นการแสวงหาที่ไม่สมควร (อนเนสนา) รวมทั้งลักษณะที่พระสงฆ์กระทำนั้น ยังเป็นการประพฤติกุศลที่ไม่เหมาะสม (อนาจาร) คือ เป็นความประพฤติกุศลเสียหายของพระสงฆ์ (วิ.จ. 6/76/156) ซึ่งในประเด็นนี้ การสร้างจตุคามรามเทพของพระสงฆ์นั้น ผิดต่อหลักอาชีพะปาริสุทธิศีลนี้หรือไม่ เป็นอนเนสนาและอนาจารหรือไม่ ซึ่งจะกล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป

3.2.3 หลักกรรมและสภาวะ

กรรม เป็นหลักสำคัญยิ่งประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาโดยพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไว้ว่า กรรมนั้นเป็นเครื่องทำให้สัตว์ทั้งหลายดีเลวและประณีตต่างกันตามแต่ว่าใครจะได้กระทำความกรรมเช่นไรไว้ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว หรือสัตว์โลกย่อมไปตามกรรม หรือการเกิดจะเกิดในสวรรค์หรือในนรกก็เกิดเพราะกรรมดังพระพุทธพจน์ว่า

เราผู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (วิ.มหา.1/13/7)

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเชื่อว่า ผลลัพธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นย่อมเกิดจากการกระทำของตนเองไม่ว่าจะเป็นผลดีหรือชั่ว ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะการดลบันดาลจากเทพเจ้าหรือใครอื่น ดังนั้นพระพุทธองค์ตรัสสอนให้แสวงหาความสำเร็จจากการกระทำของตนเอง เพราะมนุษย์นั้นสามารถพัฒนาขึ้นได้ตามกำลังสติปัญญาของตนเอง และตนเองคือที่พึ่งที่จะทำตนให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก” (ขุ.ธ. 25/160/82)

กรรมโดยความหมายตามศัพท์นั้นแปลว่า การกระทำ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาคือ ทำด้วยความตั้งใจ หรือจงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตามเช่น ชุบหลุมพราง ดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตายเป็นกรรม แต่ชุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551, น. 3-4) ดังนั้นโดยสภาวะ กรรมก็คือเจตนา หรือเจตนาตนเองเป็นกรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่า เป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” (อง.ฉกุก. 22/63/537) ดังนั้นการกระทำที่ไร้เจตนาจึงถือว่า ยังไม่เป็นกรรม เพราะคำว่า กรรมนั้น เป็นคำกลาง ๆ จะมุ่งไปทางดีก็ได้ ทางชั่วก็ได้ การทำชั่วเรียกว่า อกุศลกรรม การทำดีเรียกว่า กุศลกรรม โดยการกระทำที่จัดเป็นกรรมได้นั้นต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการคือ

1. ต้องมีผู้กระทำความ
2. ทำด้วยเจตนาที่เกิดขึ้นในตณนิตตณนหนึ่ง

3. กรรมนั้นจะมีผลแก่ผู้กระทำให้เป็นบุญหรือเป็นบาปเกิดขึ้นใจจิตใจ (สุทธิพงษ์
ตันตยาพิศาลสุทธิ, 2535, น. 24)

กรรมยังเป็นเรื่องของปัจจุบัน โดยเป็นเครื่องกำหนดบุคคลประเภทต่าง ๆ ว่า บุคคล
จะเป็นคนประเภทใดนั้น ย่อมเป็นเพราะการกระทำของเขาในปัจจุบัน ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม หรือไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม บุคคลเป็น
ชวานาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลป์ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้รับใช้
ก็เพราะกรรม บุคคลแม้เป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นทหารอาชีพรก็เพราะกรรม เป็น
ปุโรหิตก็เพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรมทั้งนั้น บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติ
เห็นปฏิจตุสมุขปาทมีความรู้ความเข้าใจในกรรมและผลของกรรมย่อมพิจารณาเห็น
กรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมูสัตว์เป็นไปตาม
กรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้
แล่นไปอยู่ (ม.ม. 13/460/ 581-582)

กรรมจึงเป็นหลักที่สำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา และกรรมนั้นยังมีลักษณะ
เที่ยงตรงคือ การให้ผลแก่ผู้ที่กระทำทุกคนเหมือนกันหมดตามแต่ว่า ใครจะกระทำกรรมอย่างไรไว้
และการกระทำในปัจจุบันนั้นมีผลมากที่สุดที่จะขึ้นว่า บุคคลจะเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้หลักกรรม
จึงเป็นหลักธรรมที่ปฏิเสธความเชื่อของพวกลัทธิเดิวยธิย (ลัทธินอกพระพุทธศาสนา) ซึ่งเชื่อ
ในสิ่งต่าง ๆ ว่า สามารถกำหนดความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ได้ โดยแบ่งเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. บุปเพตเหตุ ลัทธิเชื่อกรรมเก่า คือ เชื่อว่าวิถีชีวิตของสัตว์โลกเป็นไปตามอำนาจ
ของกรรมเก่า เป็นสิ่งที่แก้ไขไม่ได้ บุคคลจะได้ดีหรือชั่วเป็นเรื่องของกรรมเก่าที่เสกสรรให้เป็นไป
ลัทธินี้เชื่อว่าตายแล้วเกิด แต่เมื่อเกิดแล้วชีวิตจะเป็นอย่างไรย่อมสุดแต่กรรมเก่าในชาติก่อนเป็น
เครื่องกำหนดตายตัวไม่มีทางแก้ไข

2. อิศรนิมมานเหตุ ลัทธิถือเทพเจ้าคือเชื่อว่า ความเป็นต่าง ๆ ที่มนุษย์ทั้งหลาย
ต้องประสบ เนื่องมาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้าเบื้องบนเป็นผู้บันดาลให้เป็นไปจะฝ่าฝืนไม่ได้
เช่น เชื่อในเรื่องพรหมลิขิต เชื่อเรื่องการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า เป็นต้น

3. อเหตุปัจจุยะ ลัทธิถือโชคชะตาหรือความบังเอิญ ลัทธินี้เชื่อว่า ความเป็นไปต่าง ๆ
ของบุคคลขึ้นอยู่กับโชคชะตาหรือความบังเอิญ ไม่มีอำนาจใด ๆ หรือแม้แต่ตัวเองจะสามารถ
บังคับได้ (สุทธิพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ, 2535, น. 26)

โดยหลักการนี้ พระพุทธศาสนาจึงไม่เชื่อว่า เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์ทั้งหลายจะสามารถ
บันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้ได้ และไม่มีสิ่งใดสามารถกำหนดชีวิตของมนุษย์ได้นอกจากกรรม (การกระทำ)
ของตนเอง นั่นคือ เมื่อตนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี เมื่อทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่วแน่นอน ดังพุทธพจน์

ว่า “ตนทำบาปกรรมเอง ก็เศร้าหมองเองตน ไม่ทำบาปกรรมเองก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์ และไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้” หรือ “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว” (ส.ส. 15/256/374) นอกจากนั้นหลักกรรม ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานั้นคัดค้านและไม่เห็นด้วยกับเรื่องโชคชะตา หรือ ความบังเอิญ ว่าอาจจะมีสิ่งที่ตั้งงามเช่น ความร่ำรวยหรือโชคลาภ เกิดขึ้นแก่ตนเองโดยไม่คาดคิด เช่น การถูกลอตเตอรี่ ซึ่งเป็นเหตุทำให้คนเกียจคร้าน และมัวรอคอยแต่โชคลาภ ดังนั้นหลักกรรม จึงสอนให้มนุษย์นั้นรู้จักช่วยเหลือตนเอง ไม่ใช่รอคอยให้ใครอื่นมาช่วย ดังพระพุทธพจน์ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก” (ขุ.ธ. 25/160/82) หรือ “ตนแล เป็นที่พึ่งของตน ตนแลเป็นคติของตน เพราะฉะนั้น เธอจง สงวนตนให้ดี เหมือนพ่อค้าม้าสงวนม้าพันธุ์ดีฉะนั้น” (ขุ.ธ. 25/380/151) ดังนั้นจะเห็นว่า ตนเอง เท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง ในการสร้างชีวิตเพื่อให้เกิดผลดีแก่ตนเองไม่ใช่รอคอยให้คนอื่น ช่วยเหลือ หรือโชคลาภแต่อย่างใด ดังมีพระพุทธพจน์รับรองไว้ว่า

ธรรม 5 คืออายุ วรรณะ สุข ยศและสรวรรค์ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยาก ในโลกธรรม 5 ประการนี้เรามีได้กล่าวว่าจะพึงได้เพราะความอ่อนน้อม หรือเพราะ ความปรารถนาถ้าธรรม 5 ประการนี้ที่ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก จักได้เพราะการอ่อนน้อม หรือเพราะความปรารถนาในโลกนี้แล้วใครเล่าจะพึงเสื่อม จากอะไรได้ (อภ.ปญจก.22/43/67-68)

อีกประการหนึ่ง แม้การกระทำการอ่อนน้อมหรือพิธีบวงสรวงหรือเซ่นสรวงต่าง ๆ ก็ไม่สามารถที่จะช่วยมนุษย์ให้ประสบผลสำเร็จได้หากว่าตัวเองนั้นไม่ได้ลงมือกระทำเอง และผล ของการกระทำนั้นทั้งดีทั้งเลวก็ย่อมไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้เพราะการอ่อนน้อมเหมือนโยนก้อน หินลงในน้ำแม้จะอ่อนน้อมอย่างไรก้อนหินก็ไม่ลอยขึ้นมาเหนือน้ำได้ (ส.สพ.า.18/358/401-403) นอกจากนั้นกรรมยังถือเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งในชีวิตเพราะกรรมนั้นเป็นสมบัติประจำตัวของคนทั่วไป เป็นมรดกตกทอด เป็นที่กำเนิด เป็นพวกพ้อง และเป็นที่ยำอาศัยของคนทั่วไป ฉะนั้นเมื่อทำกรรม จึงจำแนกสัตว์ให้ดีเลวและประณีตต่างกันตามกรรมที่ทำได้ทั้งกรรมดีและกรรมชั่วดังพระพุทธพจน์ ว่า “มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรม เป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” (ม.ธ. 14/277/356)

จากหลักการและความหมายของกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้ผู้ที่จะสามารถทำ กรรมนั้นให้บริบูรณ์ได้ก็คือ “ตน” ของแต่ละบุคคลนั่นเองเพราะตนจึงเป็นที่พึ่งที่ดีที่สุดของตน และเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ต้องมีตนเป็นที่พึ่ง ต้องทำตนให้เป็นดุจเกาะดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด” (ที.ปา. 11/80/59) โดยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ มีตนเป็นที่พึ่งนั้นย่อมเป็นที่แน่นอนว่าไม่มีใครจะช่วยเหลือตนเองได้ดีเท่ากับตนเอง เพราะแม้แต่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นศาสดา ก็เป็นได้เพียงผู้ชี้ทางเท่านั้นไม่สามารถจะทำให้พุทธศาสนิกชนพ้นทุกข์ได้ ถ้าสาวกเหล่านั้นไม่ช่วยเหลือตัวเอง ดังพระองค์ตรัสว่า

นิพพานก็มีอยู่ทางไปนิพพานก็มีอยู่ เรา (ตถาคต) ผู้ชักชวนก็มีอยู่ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น สาวกทั้งหลายของเราที่เราสั่งสอนอยู่อย่างนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกสำเร็จ นิพพานอันถึงที่สุดโดยส่วนเดียว บางพวกไม่สำเร็จ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง (ม.อุ. 14/77/83)

ดังนั้น การประพฤติปฏิบัติ การจะดำเนินไปสู่ทางแห่งความสุขทั้งที่เป็นโลกียะสุข และโลกุตระสุข จึงเป็นหน้าที่ของสาวกทั้งหลาย และผลดีผลชอบทั้งปวงนั้นย่อมมาจากการกระทำ ของตัวเอง ดังนั้นพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงต้องพยายามทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ทำประโยชน์ ตนเองให้สำเร็จก่อนจึงมุ่งช่วยเหลือเกื้อกูลในประโยชน์ของคนอื่น หรือรอให้คนอื่นมาช่วยเหลือตน ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลไม่ควรให้ประโยชน์ตนเสียไป เมื่อรู้ประโยชน์ตนแล้วก็ควรชวนชวายใน ประโยชน์ตน” (ขุ.ธ. 25/166/84) ดังนั้นหลักแห่งการพึ่งตนเองก็คือหลักกรรม คือการกระทำด้วย ตนเอง โดยใช้หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ไม่ใช่การกระทำ ที่ไร้หลักนั่นคือ การมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เพื่อทำตัวเองให้พ้นจากความทุกข์ด้วยตนเองไม่ใช่ การหวังพึ่งการบันดาลจากเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด ดังพระพุทธพจน์ว่า

มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคามต่างถึงภูเข่า ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์ เป็น สรรณะ นั้นมิใช่สรณะอันเกษม นั้นมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมใช้ปัญญาขอพิจารณาเห็นอริยสัจ 4 ประการ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับ ทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์นั้นเป็นสรณะ อันเกษม นั้นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้นย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ได้ (ขุ.ธ. 25/188-192/92)

พระพุทธพจน์ยังแสดงให้เห็นว่า พระรัตนตรัยนั้นจึงเป็นสรณะอันสูงสุด สามารถทำ ให้หลุดพ้นจากทุกข์ได้ ที่พึ่งอื่นจากพระรัตนตรัยนั้นย่อมไม่สามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ ไม่ว่าจะเป็น เทพ เทวดา จตุคามรามเทพ หรือต้นไม้ภูเข่าเป็นต้นที่นับถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็ไม่สามารถทำได้นอกจากนั้นหากเอาสิ่งเหล่านั้นมาเป็นที่พึ่งยังผิดต่อหลักการแห่งพระพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง อีกด้วย และการจะกระทำกรรมหรือแสวงหาที่พึ่งตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง

นั้นต้องอาศัยหลักธรรมที่สำคัญอีกหมวดหนึ่งมากำกับ นั่นคือ หลักศรัทธาหรือหลักความเชื่อ ที่ถูกต้อง โดยพระพุทธศาสนานั้นมีหลักความเชื่อหรือศรัทธาที่ถูกต้องดังนี้

3.2.4 หลักศรัทธา

ศรัทธา คือความเชื่อ หรือกิจการที่ปลงใจเชื่อซึ่งเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมใสยิ่ง (อภิ.วิ. 35/335/295) หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้น เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผล สามารถเชื่อถือได้ และเป็นหลักธรรมที่มีปรากฏอยู่อย่างมากมายในคำสอนของพระพุทธเจ้า นั้นเป็นการแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อ (ศรัทธา) นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในการเริ่มประกอบกิจต่าง ๆ เช่น ศรัทธาในพละ 5 (ม.ม. 13/247/293), ศรัทธาในอริยทรัพย์ 7 (ที.ปา.11/330/331) ศรัทธาในสัปปุริสธรรม 7 (ที.ปา.11/375/400) เป็นต้น แต่เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้วศรัทธาหรือความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักใหญ่ ๆ 4 ประการดังนี้

1. กัมมสัทธา คือเชื่อกรรมกฎแห่งกรรม
2. วิปากสัทธา คือเชื่อในวิบากหรือผลของกรรม
3. กัมมัชสกตาสัทธา คือเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551, น. 428)
4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (อง.ปญจก. 22/2/2)

ศรัทธา 4 ประการ เป็นหลักความเชื่อที่พุทธศาสนิกชนต้องมีอยู่ประจำใจ เพราะเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา ไม่ใช่การเชื่อลอย ๆ ไร้เหตุผล นั่นคือเชื่อว่า กรรมมีจริง (กัมมสัทธา) เมื่อทำอะไรจะเป็นความดีหรือความชั่ว ผลของกรรมที่ทำแล้ว (วิปากสัทธา) ย่อมเกิดแก่ตนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะแต่ละคนนั้นเป็นเจ้าของแห่งกรรมที่ได้กระทำไว้แล้ว (กัมมัชสกตาสัทธา) จะต้องรับผิดชอบผลของกรรมที่ตนได้กระทำไว้ทั้งผลดีและชั่ว และสุดท้ายคือความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยเชื่อว่าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลกเป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค (อง.ปญจก. 22/2/2) ซึ่งความเชื่อประการสุดท้ายนี้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับนับถือพระพุทธเจ้า พระธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอน และพระสงฆ์คือผู้ที่ได้รับตามคำสั่งสอนของพระองค์ว่าเป็นที่พึ่งของตนเอง

ความเชื่อในพระพุทธศาสนาจึงเป็นความเชื่อที่มีเหตุมีผล และอิงอยู่กับหลักแห่งกรรมคือ การกระทำของตนเอง ตนทำอย่างไรย่อมได้ผลอย่างนั้น ไม่ได้เกิดเพราะใครบันดาลให้ นอกจากนั้นการกระทำของตนยังเป็นตัวชี้้นำตัวเองไปในทิศทางต่าง ๆ กัน ดังพุทธพจน์ว่า “บัณฑิต

ทั้งหลายผู้มีปกติเห็นปฏิจสุมุปปาท มีความรู้ความเข้าใจในกรรมและผลของกรรม ย่อมพิจารณาเห็นกรรม ตามความเป็นจริงอย่างนี้สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้แล่นไปอยู่” (ม.ม. 13/460/582) ดังนั้นความศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนานั้นจึงไม่ใช่เพียงการให้เชื่อตาม แต่เป็นศรัทธาที่ประกอบไปด้วยปัญญา (สัทธาญาณสัมปยุตต์) ในประเด็นนี้มีหลักคำสอนเรื่องกาลามสูตร หรือเกสปุตติสูตรที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนชาวกาลมชนให้พิจารณาสิ่งที่ตนได้ยินได้ฟังมาว่า สิ่งไหนเป็นเรื่องจริง สิ่งไหนเท็จ บุคคลประเภทใดควรเชื่อถือและไม่ควรเชื่อถือ เป็นเครื่องยืนยันว่า ก่อนจะเชื่ออะไรหรือเชื่อใครนั้นต้องพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อนแล้วจึงเชื่อ คือต้องพิจารณาให้เห็นจริงด้วยปัญญาตนเองเท่านั้นจึงเชื่อมีทั้งสิ้น 10 ประการคือ

1. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
2. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
3. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
4. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
5. อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
6. อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
7. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
8. อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
9. อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
10. อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา (อญ.ติก 20/66-

67/257)

ในเรื่องนี้ มีเรื่องพระสารีบุตรเป็นอุทาหรณ์ ในการเป็นตัวอย่างของการใช้ปัญญาไตร่ตรองหาเหตุผลแล้วจึงเชื่อ โดยในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามปัญหาปวารณอินทรีย์ 5 กับพระเถระ ว่าเชื่อหรือไม่ว่าอินทรีย์คือศรัทธาอันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งถึงอมตะมือนมตะเป็นที่สุด พระเถระทูลตอบว่า ไม่เชื่อ จนเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายติเตียนว่า พระเถระไม่เชื่อแล้วต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสว่าพระสารีบุตรไม่เชื่อคุณของพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็หาไม่ แต่พระสารีบุตรนั้นไม่เชื่อต่อบุคคลอื่นในธรรม คือ ฌาน วิปัสสนา มรรค และผล อันตนได้เฉพาะแล้ว พร้อมทั้งทรงสรรเสริญพระเถระว่าเป็นบุรุษผู้สูงสุด ดังพุทธพจน์ว่า นรชนใด ผู้ไม่ต้องเชื่อใคร รู้จักนิพพานที่ปัจจุยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ ตัดรอยต่อแห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาสแห่งการท่องเที่ยวไปในสงสาร ภายความหวังแล้ว นรชนนั้นแลเป็นบุรุษสูงสุด

(ขุ.ธ. 25/97/59-60) ดังนั้น ศรัทธาต้องประกอบด้วยปัญญาจึงจะเป็นความศรัทธาตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา

ในเรื่องความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญานั้นเห็นได้จากตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้เชื่อเรื่องอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกพระพุทธศาสนา เช่นเรื่องเกี่ยวกับฤกษ์ยาม เพราะถ้ามีแต่คอยดูว่า ฤกษ์ไหนดี ฤกษ์ไหนไม่ดี ย่อมทำให้เสียประโยชน์ที่จะพึงได้พึงมีไป ดังพระพุทธพจน์ว่า “ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่เขลาที่มัวรอคอยฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์นั้นแหละเป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้” (ขุ.ชา. 27/49/20) หรือเรื่องที่ทรงตรัสไม่ให้เชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำต่าง ๆ ที่มีผู้เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์ว่า น้ำในแม่น้ำนั้นไม่สามารถชำระล้างบุคคลผู้กระทำความชั่วให้บริสุทธิ์ได้ดังพระพุทธพจน์ว่า

คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยั้งแม่น้ำพาหุกา ทำน้ำอภิกกะ ทำน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรสสดี ทำน้ำปยาคะ และแม่น้ำพามุติเป็นประจำก็ยังมีบริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ทำน้ำปยาคะ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้ จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้าผู้มีกรรมชั่วนั้นให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย (ม.มู.12/79/68)

พระพุทธพจน์นี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า ถ้าน้ำในแม่น้ำต่าง ๆ เหล่านี้มีความศักดิ์สิทธิ์จริง สัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในน้ำย่อมมีความหมดจดและพากันขึ้นสวรรค์กันหมด และพวกคนที่ทำบาปกรรมก็ย่อมพ้นจากบาปกรรมนั้นได้เพราะการอาบน้ำชำระร่างกาย แต่โดยความเป็นจริงย่อมไม่เป็นเช่นนั้น เพราะทั้งเรื่องฤกษ์ยามก็ดี สิ่งต่าง ๆ ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ก็ดี ย่อมไม่มีผลต่อผู้ที่กระทำแต่กรรมดี เพราะถ้าทำกรรมดีผลที่ตามมาย่อมเป็นผลดีโดยไม่ต้องหวังพึ่งสิ่งเหล่านี้ ในทางตรงข้ามหากกระทำชั่วผลที่ตามมาย่อมเป็นผลชั่วโดยฤกษ์ยามก็ดี สิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดก็ดี ย่อมไม่สามารถช่วยได้ดังพระพุทธพจน์ว่า

ผัดคุณฤกษ์ (หมายถึงงานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน 4 ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้นเดือน 4 ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้) เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ วัตรปฏิบัติสมบุญทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด พราหมณ์ ท่านจงอาบน้ำในศาสนาของเรานี้เถิด ท่านจงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวงเถิด ถ้าท่านไม่พูดเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีความเชื่อไม่ตระหนี่ ท่านจะไปยั้งทำน้ำคยาทำไม แม้การดื่มน้ำจากทำน้ำคยาจักมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน (ม.มู.12/79/68-69)

ดังนั้น หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้สอนให้เชื่อสิ่งภายนอกไม่ว่าจะเป็นเรื่องฤกษ์ยาม แม่น้ำ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่สามารถดลบันดาลให้เกิดความสุขหรือความทุกข์ได้จริง เพราะการเชื่อแบบนี้เป็นการเชื่อที่ปราศจากเหตุผล พระพุทธศาสนาจึงสอนให้เชื่อในสิ่งที่ตัวเองกระทำคือเชื่อกรรม โดยเชื่อว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากการกระทำของตัวเองเป็นกรรมลิขิต ไม่ได้เกิดจากการดลบันดาลของใคร หรือสิ่งอื่นใด หรือแม้แต่จตุคามรามเทพที่เชื่อมีความขลังมีความศักดิ์สิทธิ์ก็ไม่สามารถช่วยได้ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป